

HAUSHOFERIN ARVOITUS JA VENÄJÄ¹

1. Haushofer ja hänen taustansa

Karl Haushofer ja hänen merkityksensä on Suomessa viime vuosikymmeninä ollut lähes unohdettu, vaikka hänen geopoliittisella ajattelullaan on ollut suuri, lähes ratkaiseva merkitys Suomen kohtaloihin, sillä hänen filosofiansa perusteella Eurooppa jaettiin kohtalokkain seurauksin vuonna 1939.

Karl Haushoferin (1869-1946) elämän vaiheet liittyvät keskeisesti Saksan nousuun suurvallaksi. Baijerilaisesta patriisisuvusta lähtöisin ollut Haushofer aloitti sotilasuransa vuonna 1887 ja seuraavien 20 vuoden kuluessa hänestä kouliutui perusteellisesti ammattiinsa perehtynyt yleisesikuntaupseeri. Hän toimi mm. useaan otteeseen Baijerin sotilasakatemian taktiikan ja sotahistorian opettajana. Opetustyössään hän tähdensi erityisesti maaston ja ulkoisten olosuhteiden merkitystä operaatioiden suunnittelussa.²

Vuoden 1907 alussa hänet komennettiin Pfalzin Landauhun sijoitetun divisioonan esikuntaupseeriksi. Tehtävät syrjäisessä varuskunnassa eivät tyydyttäneet Haushoferia ja hän alkoi hakeutua vaativimpiin tehtäviin. Hän oli kiinnostunut mm. sotilasasiamiehen tehtävistä Konstantinopolissa, mutta ei tullut valituksi. Helmikuussa 1907 häntä pyydettiin ilmoittautumaan avoimeen Tokion sotilasasiamiehen toimeen. Japani vastasi Haushoferille ominaista kaukomaiden kaipuuta ja herätti hänen sotilaallista mielenkiintoansa. Japanin nousu suurvaltojen joukkoon 1800-jälkipuoliskolla oli yllättänyt eurooppalaiset, ja varsinkin kun vuosina 1904-05 käydyssä sodassa Japani löi Venäjän, Euroopassa alettiin tosissaan ihaila ja kiinnostua Japanista.³

Haushofer alkoi välittömästi valmistautua opiskelemalla japania, maan historiaa ja kulttuuria. Lokakuussa 1908 Haushofer vaimoineen lähti Japaniin, jonne hän saapui Intian ja Burman kautta helmikuussa 1909. Merimatkan aikana hän sai vaikutteita brittiläisen merivallan merkityksestä ja tutustui Intiassa ja Burmassa brittiläisten siirtomaajoukkoihin. Japanissa hänet otettiin hyvin vastaan ja hän pääsi tutustumaan maan korkeimpiin piireihin. Japanilaiset tunsivat saksalaisia kohtaan eräänlaista kohtalonyhteyttä. Sekä Japani että Saksa olivat nopeasti vahvistuneet ja kehittäneet

sotilaallista voimaansa, ja modernisoidessaan armeijaansa japanilaiset pitivät Saksaa suorastaan esikuvanaan. Tältä pohjalta Haushoferin kahden vuoden komennus onnistui erinomaisesti. Tuolloin hän kiinnitti erityistä huomiota Japanin pyrkimyksiin päästä vaikuttamaan laajemmin Itä-Aasian kehitykseen. Hän vieraili Koreassa, Kiinassa ja Mantshuriassa alueilla, jotka Japani oli valloittanut sodissa vuosina 1894-1895 ja 1904-1905. Komennuksen loputtua hän palasi kesällä 1910 Saksaan junalla Siperian rautatietä. Samalla hän konkreettisesti koki Euraasian mantereiden suuruuden ja tajusi Venäjän alueellisen merkityksen. Aloittaessaan opetuksen syksyllä 1911 Baijerin sotilasakatemiassa hän esitteli Kaukoidän ja Siperian kokemuksiaan luennoillaan ja lehtiartikkeleissaan. Hänen asenteensa Japania kohtaan olivat myönteiset.⁴

Vuonna 1912 Haushofer sairastui aikakauden yleisen vitsaukseen – keuhkotautiin ja joutui pitämään pitkiä sairauslomia. Maailmansotaan hän osallistui eri asteissa esikunta- ja komentajatehtävissä sekä länsi- ja itärintamalla. Sotakokemukset antoivat hänelle mahdollisuuden soveltaa oppimiaan ja opettamiaan sodankäynnin teorioita käytäntöön. Sota myös herätti uusia ideoita. Hänen mielestään maantieteen tuntemus on mitä tärkeintä sotataidolle. Kesällä 1916 hän tutustui Rudolf Kjellénin teokseen ”Der Staat als Lebensform”, joka teki häneen syvän vaikutuksen, ja hän alkoi perehtyä perusteellisemmin ja laajemmin poliittiseen maantieteeseen. Sodan päättyessä hän oli eversti ja kenttätykistöprikaatin komentaja. Syksyllä 1918 hän aloitti maantieteen opettajana Münchenin yliopistossa. Samanaikaisesti hän jatkoi palvelusta Münchenin kodinturvajoukoissa, mutta saatuaan nimityksen maantieteen dosentiksi hän erosi armeijasta kenraalimajurina.⁵

2. Mantereinen imperiumi

Geopolitiikka jakaantui 1800-luvun lopulla kahteen pääkoulukuntaan. Amerikkalainen meriupseeri Alfred Mahan (1840-1914) tähdensi rannikoiden ja meren hallitsemisen ensisijaisuutta kilpailussa maailman herruudesta. Englantilainen Halford Mackinder (1861-1947) kehitti ns. ydinmaateorian, jonka mukaan maailman keskustassa on Euraasia. Tätä Mackinder kutsui heartlandiksi (ydinmaa). Sen hallitseminen on pohjana koko maailman herruudelle. Historialle on ominaista meri- ja mannervaltioiden keskinäinen kilpailu, joka erityisesti korostuu kamppailussa rannikkoalueiden hallinnasta. Merivaltojen etuna mannervaltioihin nähden on niiden mahdollisuus turvautua luonnolliseen merien tarjoamaan kuljetusmahdollisuuteen. Meret turvasivat myös puolustuksen, kuten Englannin kohdalla oli voitu kokea. Mantereiden etuna oli laajat mahdollisuudet monipuoliselle elinkeinoelämälle maataloudesta teollisuus-

teen. Ongelmana oli kuljetusten turvaaminen ja kalleus. Pitkien rajojen puolustus oli vaikeaa, mutta suuri manner tarjosi mahdollisuuden syvälle puolustukselle. Tästä oli hyvänä esimerkkinä Venäjän puolustus Kaarle XII:ta ja Napoleonin armeijoita vastaan. Valistuksesta alkaen oli puhuttu luonnollisista rajoista, joilla ymmärrettiin meriä, jokiuomia, vuoristoja ja suuria asumattomia erämaita.⁶

Ruotsalainen Rudolf Kjellén (1864-1922) kehitti anglosaksisen meren herruutta korostavan opin vastapainoksi Saksan ja Itävalta-Unkarin johtaman keskieuropalaisen mannervaltakäsitteen.⁷

Teos käännettiin välittömästi saksaksi, jossa se teki suuren vaikutuksen mm. Haushoferin kuten yllä on todettu.

Teollistumisen seurauksena syntynyt uusi tekniikka vaikutti maailman politiikkaan. Rautateiden avulla mannermaat olivat tehostamassa kuljetuskykyään. Vuonna 1890-luvulla venäläiset alkoivat rakentaa Keski-Aasiaan ja Tyynen meren rannikolle ulottuvia rautateitä. Tavoitteena oli Venäjän yhtenäisyyden ja voiman vahvistaminen. Kun radat Kaukoitään ja Turkestaniin olivat valmistuneet, Venäjällä alettiin suunnitella rataverkon ulottamista Iraniin ja Intiaan.⁸

Venäjän ratahankkeisiin kiinnitettiin huomiota eri puolilla ja amerikkalainen Brooks Adams (1848-1927), joka piti Euraasian suurvaltoja anglosaksien johtaman merellisen liittouman vihollisina katsoi rautateiden vahvistavan Venäjän voimaa Aasiassa siinä määrin, että Britannian Intiassa ja Amerikan asema Kaukoidässä olivat uhattuina.⁹

Japanin ja maailmansodan kokemukset antoivat Haushoferille perusteet kehittää näitä teorioita eteenpäin. Otto von Bismarckin harjoittaman ulkopoliittikan kulmakivenä olivat olleet hyvät suhteet Venäjään, mutta Wilhelm II noustua v. 1888 valtaistuimelle Saksan suhde Venäjään alkoi heikentyä, ja maat ajautuivat toistensa viholliseksi maailmansodassa. Tuon kehityksen Haushofer katsoi ainakin osittain olleen seurausta Saksan harjoittamasta väärästä politiikasta. Hänen mukaansa mantereisten Saksan ja Venäjän yhteistyö olisi geopolittisesti hyödyllistä molemmille osapuolille. Hänen suurena ideanaan oli kuitenkin suurvaltojen rauhanomainen rinnakkainelo. Tämä saavutettaisiin siten, että mannervaltioiden ja merivaltioiden voimaryhmien kesken vallitsisi tasapaino ja ne pysyttelisivät omilla reviiereillä sekä huolehtisivat siitä, ettei reuna-alueille muodostuisi levottomuusvyöhykkeitä.¹⁰ Täten Haushofer oli kehittämässä 1800-luvulla syntyynyttä geopolittista oppia, joka perustui maapallon luonnonoloihin ja ympäristörakenteisiin.¹¹

Ensimmäisen maailmansodan tappioista huolimatta tai pikemminkin sen seurauksena mannermaateorian kannattajat tehostivat toimintaansa. Teoriat meri- ja mannervaltioista tunnettiin Venäjällä hyvin jo 1800-luvun lopulla, ja venäläisiä kiin-

nostivat tietysti mantereisten suurvaltojen merkitystä korostavat teoriat. Vallankumouksen jälkeen bolshevistisella Venäjällä geopolitiikka julistettiin porvarilliseksi ja imperialismia tukevaksi tieteenksi, mutta siitä huolimatta sitä harjoitettiin. Johtavana hahmona toimi maantieteilijä V.P. Semjonov – Tjan-Shanski (1870-1942), joka oli aloittanut geopolitiittisen tutkimuksen vuosisadan vaihteessa ja julkaisi pääteoksensa ”*Alue ja maa*” (Район и страна) v. 1928. Hänen oppilaansa oli P.N. Savitski (1895-1968), joka emigroitui v.1920. Hän perusti yhdessä ruhtinas N.S. Trubetskoin kanssa euraasialaisuudeksi kutsutun geopolitiittisen oppisuunnan, jonka tärkeimpänä tavoitteena oli yhdistää Euraasia tulevan kommunismin jälkeisen Venäjän johtamaksi suurvaltaksi.¹² Vielä 1920-luvulla uskottiin Euroopassa yleisesti kommunismin pikaiseen kulkemiseen, ja toivottiin Venäjän kehittyvän demokratiaksi. Näinhän ei tapahtunut, mutta Venäjä nielaisi kommunismin jo siinä vaiheessa, kun Stalin alkoi puhua kommunismista yhdessä maassa. Tuon maan eli Venäjän tuli olla vahva linnoitus, josta kommunismi leviäisi maailmalle.

Kjellénin mukaan kansakunnat ja valtiot olivat jatkuvasti muuttuvia organismeja, joten Saksa ja Venäjä jatkoivat elämäänsä sillä alueellisella perustalla, joka oli mantereisen geopolitiikan perusta.¹³ Haushofer omaksui Kjellénin käsityksen ja katsoi erilaisten ideologioiden kuten kommunismin olevan riippuvainen geopolitiittisista realiteeteista. Siksi hän piti Stalinin johtamaa Neuvostoliittoa Venäjän imperiumin perillisenä. Merellisten voittajavaltioiden saneleman Versaillen rauhan hän näki yritykseksi rajoittaa Saksan maailmanpoliittisia tavoitteita. Hän loi perusteet ns. elintilateorialle (die Theorie des Lebensraums), jolla sittemmin oli perustava merkitys kolmannen valtakunnan ulkopoliitikassa. Vuonna 1924 hän perusti Muncheniin geopolitiittisen tutkimuslaitoksen, joka alkoi julkaista aikakauskirjaa ”*Zeitschrift für Geopolitik*”. Lehden näkökulma oli globaalinen, mutta erityistä huomiota kiinnitettiin Keski-Eurooppaan, Venäjään ja Japaniin. Geopolitiittista kirjallisuutta laitos julkaisi yhdessä Berliinissä ja Leipzigissa toimivan B.G. Teubnerin kustantamon kanssa. Vuonna 1930 julkaistiin Karl Haushoferin ja laitoksen tutkijoiden ajanmukaistama Rudolf Kjellénin teos ”*Die Grossmächte vor und nach dem Weltkriege*”. Teoksen Venäjää ja Neuvostoliittoa käsittelevät analytyttiset ja korkeatasoiset luvut oli kirjoittanut Hannoverin teknisen korkeakoulun professori Erich Obst.¹⁴

Tutkimuslaitoksessa työskenteli myös Karl Haushoferin poika Albrecht (1903-45), jonka välityksellä Karl Haushofer tutustui Rudolf Hessiin, kansallissosialismiin ja Adolf Hitleriin.¹⁵

3. Saksan, Venäjän ja Japanin liitto

Haushoferien ja kansallissosialistien suhteet eivät kuitenkaan kehittyneet kovin läheisiksi. Haushoferit kuuluivat baijerilaiseen aristokratiaan ja he pitivät kansallissosialisteja ja heidän politiikkaansa röyhkeän rahvaanomaisena. Haushoferit eivät myöskään hyväksyneet natsien rotuteorioita, ja Karl Haushofer oli naimisissa juutalaista sukua olevan naisen kanssa. Lukuisissa teoksissaan ja artikkeleissaan Haushofer tähdensi Saksan, Neuvostoliiton ja Japanin hyvien suhteiden edullisuutta jokaiselle kolmelle valtiolle. Toisena keskeisenä geopolittisena pelikenttänä hän näki Tyynenmeren alueen rannikoineen. Sitä koskevan perusteellisen tutkimuksen hän julkaisi v. 1924.¹⁶

Tyynenmeren alueella Yhdysvallat oli harjoittanut aktiivista vaikutuksensa levittämistä 1800-luvun puolivälistä alkaen, ja oli pelättävissä Yhdysvaltojen ulottavan valtansa Itä-Aasiaan. Tuon politiikan ainoana rajoittajana hän näki Japanin, joka vahvana sotilasvaltana puolustaisi Euraasian mannerta Yhdysvaltoja vastaan. Toisaalta Japani kilpaili Yhdysvaltojen kanssa vaikutusvallasta eteläisen Tyynenmeren alueella. Vallankumouksen ja sisällissodan seurauksena Japanin ja Neuvostoliiton suhteet olivat katkenneet, mutta jo vuoden 1922 alussa maat aloittivat Berliinissä Saksan tuella neuvottelut suhteiden solmimiseksi. Saksan taholta välittäjänä toimi japania ja venäjää taitava Haushofer. Tuolloin hän oppi tuntemaan venäläisneuvottelijat B. Tshitsherinin, K. Radekin, ja M. Litvinovin. Haushoferin oman kertomuksen mukaan Saksan Moskovan lähettiläs Oskar von Niedermayer Kremlissä käydessään oli nähnyt Radekin pöydällä hänen tutkimukseensa ”Geopolitik des Pazifischen Ozeans”. Radekin mielestä teos pitäisi nopeasti kääntää venäjäksi, sillä kirja oli avain Tyynenmeren alueen ymmärtämiseksi.¹⁷

Rapallossa 16.4.1922 solmittu Saksan ja Neuvostoliiton välinen yhteistyösopimus antoi suotuisan pohjan Haushoferin työlle, ja hänen laitoksellaan oli tieteelliset yhteydet Neuvostoliittoon. ”Zeitschrift fur Geopolitik” julkaisi jatkuvasti asiantuntevia Neuvostoliittoa käsitteleviä artikkeleita. Yhteistyö alkoi vaikeutua Hitlerin ja kansallissosialistien noustua valtaan. Haushofer huolestui natsien valloituspolitiikan suuntautumisesta Neuvostoliittoa kohtaan. Hän ei myöskään hyväksynyt Hitlerin väkivaltaista militarismia, joskin hän katsoi oikeutetuksi Versaillen rauhassa Saksasta erotettujen saksalaisten asumien seutujen liittäminen valtakuntaan. Ensimmäisen maailmansodan jälkeen syntyynyttä uusien pienten valtioiden vyöhykettä Jäämereltä Balkanille hän piti Woodrow Wilsonin ja Halford Mackinderin tietoisena politiikkana erottaa mantereeseen johtavat valtiot Saksa ja Venäjä toisistaan. Tuon vyöhykkeen

sulautuminen jälleen suuriin mantereisiin valtioihin oli hänen mukaansa luonnollista geopoliittista kehitystä, mutta hän katsoi sodan Neuvostoliittoa vastaan johtavan Saksan tuhoon, sillä Saksa ei kykenisi hallitsemaan Venäjän valtavia alueita. Hän toimi aktiivisesti Saksan ja Neuvostoliiton lähentymiseksi ja saavutti myös tuloksia varsinkin korkeimman upseeriston keskuudessa. Upseeristo oli todennut Rapallon sopimuksen nojalla Neuvostoliiton kanssa harjoitetun yhteistyön hyödylliseksi. Neuvostoliiton avulla Saksa näet onnistui kokeilemaan aseistusta ja sotilastekniikkaa, jotka olivat Versaillen rauhansopimuksen vastaisia. Yhteistyö kommunistien ja natsien mielestä rodullisesti alempi arvoisten venäläisten kanssa ei miellyttänyt Hitleriä, joka ei myöskään hyväksynyt upseerien varovaista turvallisuus- ja sotilaspoliittista linjaa. Vuonna 1938 hän suoritti armeijan korkeimmassa johdossa puhdistuksen ja keskitti armeijan johdon itselleen ja lähipiirilleen. Haushoferin ja Hitlerin suhteet katkesivat, kun 10.11.1938 käydyissä keskusteluissa Hitler hylkäsi Haushoferin ehdotukset pitää yllä hyviä suhteita Neuvostoliittoon. Suorien yhteyksien katkettua hän pyrki vaikuttamaan Rudolf Hessin avulla valtion johtoon.¹⁸

Toimintansa suurena saavutuksena Haushofer piti 23.8.1939 Moskovassa solmittua Saksan ja Neuvostoliiton hyökkäämättömyyssopimusta eli ns. Molotovin – von Ribbentropin sopimusta. Siihen liittyi salainen lisäpöytäkirja, jonka perusteella maailmansodan jälkeen Neuvostoliiton ja Saksan välille syntynyt vyöhyke Jäämereltä Balkanille jaettiin sopimusosapuolten kesken. Geopolitiikkaan perehtymättömissä piireissä sopimusta pidettiin ja pidetään edelleen tuomittavana ja suorastaan käsitämättömänä. Se oli kuitenkin täysin sekä venäläisen ja saksalaisen geopolitiikan tavoitteiden mukainen. Kaksi Euraasian johtavaa valtaa löysivät yhteiset etunsa. Varsinaista sopimusta seurasi kauppasopimus, jonka turvin Saksa sai viljaa, raaka-aineita ja öljyä, joita sodan jatkuminen lännessä vaati. Sopimuksen merkitys tajuttiin myös Lontoossa, ja jo 26.8.1939 aikakauskirja "The New Statesman and Nation" kirjoitti Haushoferin olevan sopimuksen henkinen isä.¹⁹

4. Haushofer, Hitler ja Stalin

Sopimus yllätti samanaikaisesti Neuvostoliiton kanssa neuvotelleet Englannin ja Ranskan. Myös maailman työväenliike ja erityisesti kommunistit olivat hämmästyneitä. Saksan ja Neuvostoliiton välillä sijaitseville kansoille ja maille sopimus osoitautui erittäin tuhoisaksi, mutta sen avulla Saksa turvasi itäraajansa, sai kaipaamaansa elintilaa idästä, ja Neuvostoliitto pääsi entistä lähemmäksi Itämeren. Neuvostoliiton näkökulmasta sopimus oli erittäin järkevä ja hyödyllinen. Haushofer tarkasteli Itä-

meren aluetta Saksan ja Venäjän välisenä yhteistyönväylänä, jossa hän ei nähnyt tilaa Puolalle, Baltian maille ja Suomelle.²⁰

Suomalaiset kuitenkin häiritsivät sopimuksen toteuttamista, koska eivät sopeutuneet suurvaltojen ehtoihin eikä heitä saatu alistetuksi edes aseellisella pakottamisella talvella 1939-40. Koko sodan ajan Saksa harjoitti Neuvostoliitolle ystävällistä politiikkaa. Ulkoministeriö antoi kaikille lähetystöille ohjeet pidättäytyä kaikista lausunnoista ja ilmoituksista, jotka voitaisiin tulkita Neuvostoliiton vastaisiksi. Sotaa olisi kuitenkin hyödynnettävä Englannin vastaisessa propagandassa. Saksan Helsingissä olevan lähettilään W. von Blucherin 19.12.1939 Suomen ja Neuvostoliiton sotaa käsittelevän sähkeen reunaan von Ribbentrop oli kirjoittanut: "Grundlage unserer Haltung zu den nordischen Fragen ist unsere Freundschaft mit Sowjetrußland".²¹

Maaliskuussa 1940 oli uhkaamassa merellisten länsiliittoutuneiden tunkeutuminen suomalaisten avuksi pohjoiselle sotänäyttämölle. Tämä uhkasi sekä Neuvostoliiton että Saksan tavoitteita Pohjois-Euroopassa, ja Neuvostoliitto suostui Suomen kanssa rauhaan, mutta se valmistautui ratkaisemaan Suomen kysymyksen sopivan tilaisuuden tullen.²²

Stalinin kannalta oli myös edullista, että läntiset, kapitalistiset suurvallat taistelisivat keskenään. Stalin odotti niiden kuluttavan itsensä loppuun, jolloin parantuisivat edellytykset Neuvostoliiton ja sosialismin levittämiseksi länteen. Saksan voittoisa eteneminen ja Ranskan nopea sortuminen kesällä 1940 heikensivät tätä toivetta. Vain Churchillin johtama Britannia jatkoi taistelua.

Haushoferin pyrkimyksenä oli kuitenkin rauhan aikaansaaminen lännessä, sillä hänen tavoitteenaan oli meri- ja mannervaltojen voimatasapaino. Hän kävi salaista kirjeenvaihtoa englantilaisten ystäviensä kanssa ja sai aikaan Rudolf Hessin lähdön 10.5. 1941 kuuluisalle lennolle Glasgowiin, jonka tarkoituksena oli saada aikaan rauha Englannin kanssa.²³

Stalin luotti etupiirien jakoa koskevaan sopimukseen siinä määrin, ettei hän uskonut Hitlerin hyökkäävän itään ja ryhtyvän kahden rintaman sotaan. Stalin uskoi Hitlerin ottaneen oppia ensimmäisen maailmansodan kokemuksista. Hän näki moisen yrityksen myös Haushoferin oppien vastaiseksi. Vuonna 1940 Haushofer oli julkaissut laajan artikkelin, jossa hän tähdensi aikakauden tärkeimmäksi geopolitiiseksi tehtäväksi Euroopan, Pohjois- ja Itä-Aasian käsittävän manterekokonaisuuden muodostamisen. Vain Saksan, Italian, Neuvostoliiton ja Japanin liitto muodostaisivat riittävän vastavoiman Englannin ja Yhdysvaltojen johtamalle merivaltioblokin tavoitteille maailman herruuteen. Hän kehotti Saksaa torjumaan Ranskan ja Englannin juonittelut, joiden tavoitteena oli sodan aikaan saaminen Saksan ja Neuvostolii-

ton välille.²⁴ Vuotta myöhemmin hän julkaisi teoksen "Japan baut sein Reich", jossa tähdennettiin Saksan, Neuvostoliiton ja Japanin liiton välttämättömyyttä Euraasian mantereelle. Teos herätti huomiota mm. Neuvostoliiton upseeristossa.²⁵

Teostaan varten Haushofer sai tietoja japanilaisilta tuttaviltaan ja siellä olevilta oppilailtaan. Vuodesta 1934 Saksan sotilasasiamiehenä ja sittemmin lähettiläänä vuodesta 1938 Tokiossa toimi hänen entinen oppilaansa Eugen Ott.²⁶ Tämä taas oli tiiviissä kanssakäymisessä toisen Haushoferin oppilaan Richard Sorgen kanssa. Venäläissaksalainen taloustieteilijä Sorge oli tutustunut Haushoferiin 1920-luvulla ja kirjoitti artikkeleita "Zeitschrift fur Geopolitik"-lehteen. Hän oli innostunut Haushoferin mantereisesta ajattelusta sekä Saksan, Venäjän ja Japanin liitosta. Vuonna 1933 hän kertoi menevänsä pitkäköksi aikaa Japaniin ja ilmoitti halukkuutensa ryhtyä Haushoferin geopoliittisen instituutin kirjeenvaihtajaksi. Haushoferia ei lainkaan häirinnyt Sorgen kommunismi ja toiminta neuvostoliittolaisten lehtien ja turvallisuuselinten agenttina. Päinvastoin hän katsoi tämän yhteyden lujittavan Saksan ja Neuvostoliiton suhteita. Seuraavina vuosina aina lokakuussa 1941 tapahtuneeseen pidätykseen asti Sorge oli kirjeenvaihdossa opettajansa kanssa. Kirjeenvaihto koski ennen kaikkea Japanin ulko- ja sotilaspolitiikkaa.²⁷

Haushoferin ystävä, edellä mainittu Oskar von Niedermayer, joka vuoteen 1933 oli ollut Saksan Moskovan lähettiläänä, julkaisi maaliskuussa 1940 laajan Neuvostoliiton sotilasmaantiedettä käsittelevän artikkelin, jossa selvästi tuomitaan kaikki aseelliset Venäjään kohdistuvat valloituspyrkimykset, koska kukaan ulkopuolinen ei voi hallita valtavaa mannerta. Sen hallitseminen on mahdollista vain siellä asuvien kansojen yhteistyöllä. Hän päätti artikkelinsa toteamukseen, "kun tältä pohjalta hallitaan Euraasian mannerta, vallitsee alueella rauha ja samalla pystytään estämään merellisen imperiumin tunkeutuminen mantereelle."²⁸

Voidaan päätellä näiden perustelujen vaikuttaneen siihen, ettei Stalin uskonut vakoojiansa kuten Richard Sorgen varoittelua Hitlerin Barbarossa-suunnitelmasta. Stalin uskoi Hitlerin tekevän mairinnousun Englantiin ja joukkojen siirroilla itään vain hämäävän englantilaisia. Stalin ajattelua voidaan pitää geopoliittisesti järkevänä. Laajassa Stalinia käsittelevässä tutkimuksessa geopoliittista asennoitumista ei ole tarkasteltu, koska geopoliittinen näkökulma työnnettiin syrjään toisen maailmansodan jälkeen.²⁹

Saksan upseeristossa ja diplomaattipiireissä oli paljon Haushoferin oppilaita ja ystäviä, jotka vastustivat natsismia ja Hitlerin ulkopoliitiikkaa. Tällainen oli mm. Saksan Moskovan lähettiläänä vuosina 1934-1941 toiminut kreivi F.W. von der Schulenburg, joka pyrki kaikin tavoin parantamaan Saksan ja Neuvostoliiton suhteita

ta. Hitleriä vastustavat korkeat upseerit pyysivät Schulenburgilta Neuvostoliittoon suunniteltavaa hyökkäystä vastustavaa muistiota. Hän laaditutti lähetystössä laajan perustelun hyökkäystä vastaa. Se toimitettiin 2.11.1940 maavoimien esikuntapäällikkö Franz Halderille, jonka toivottiin vastustavan hyökkäystä. Pikaisesti muistioon tutustuttuaan Halder antoi sen takaisin, sillä tuossa vaiheessa pääesikunnassa katsottiin, ettei idän retki ole ajankohtainen niin kauan sota lännessä jatkuu. Vaikka ammattisotilaiden keskuudessa Neuvostoliiton asevoimat arvioitiin heikkokuntoisiksi mm. Suomen talvisodan kokemusten vuoksi, eivät johtavat upseerit uskoneet Hitlerin ryhtyvän kahden rintaman sotaan.³⁰

Toinen Haushoferin ystävä ulkoministeriön kansliapäällikkö Ernst von Weizsäcker teki samanlaisen muistion 6.3.1941 von Ribbentropille, mutta ei ehtinyt sitä luovuttaa. Lähettiläs von Schulenburg kävi asian johdosta vielä 28.4.1941 Berliinissä vierailulla Hitlerin luona, mutta tämä ei ottanut varoituksia huomioon. Hän oli päättänyt sodan aloittamisesta.³¹

Hitlerin käsitys Venäjästä ei vastannut Haushoferin ja tämän oppilaiden realiteetteihin perustuvaa käsitystä. Hitlerin mielestä venäläiset olivat kansana ala-arvoisia ja heidän armeijansa vailla johtoa. Saksan hyökätessä maa sortuisi nopeammin kuin Ranska.³²

Hitler ei ollut reaalipoliitikko ja siihenastisen menestyksensä sokaisemana hän sivuutti kaikki, jotka varoittivat hyökkäyksestä Neuvostoliittoon. Hänelle liittoutuminen Stalinin kanssa oli ollut vastenmielistä, ja kirjeessään B. Mussolinille 22.6.1941 hän kertoi olevansa onnellinen vapautuessaan sielua ahdistavasta liitosta Neuvostoliiton kanssa.³³

Länsiliittoutuneiden geopoliittisessa propagandassa Karl Haushofer ja hänen koulukuntansa leimattiin jo 2. maailmansodan aikana filosofiaksi, joka loi perusteet Hitlerin valloituspolitiikalle.³⁴ Tämä käsitys on heijastunut myös vuosikymmenien ajan Suomessa vallinneisiin käsityksiin.³⁵

Tosiasiassa Haushofer oli koko sodan ajan täysin erillään poliittisesta päätöksen teosta ja keskittyi vain kirjalliseen toimintaan. Hitlerin politiikan hän näki tuhoavan Saksan ja koko Euroopan. Tämän toteaminen aiheutti hänelle siinä määrin henkistä kärsimystä, että hänen terveytensä alkoi horjua. Albrecht jatkoi työtään ulkoministeriön palveluksessa. Kesällä 1944 hän liittyi kreivi Claus Schenk von Stauffenbergin johtamaan aristokraattiupseerien ja diplomaattien Hitlerin vastaiseen salaliittoon. Attentaatin 20.7.1944 epäonnistuttua Albrecht vangittiin ja teloitettiin huhtikuussa 1945. Karl Haushofer vangittiin epäiltyinä osallisuudesta ja vietiin Dachau keskitysleiriin, josta hänet vapautettiin kuukauden vankeuden ja kuulustelujen jälkeen. So-

dan päätyttyä amerikkalaiset kuulustelivat häntä, mutta häntä ei syytetty mistään sotarikoksista. Tuossa vaiheessa 75-vuotiaan tiedemiehen ja hänen vaimonsa Marthan elinvoima oli ehtynyt. Molempien terveys oli heikentynyt, ja työn jatkaja Albrecht teloitettu. Uskoansa geopolitiikan merkitykseen Haushofer ei ollut kadottanut. Saksa ja lähes koko itäinen Eurooppa olivat raunioina juuri siksi, ettei valtiojohto ollut ymmärtänyt geopolitiittisia tosiasioita. Toiselle pojalleen maatalousprofessori Heinzille jättämässä kirjeessä he ilmoittivat, etteivät he enää näe elämälleen tarkoitusta. Niinpä he japanilaisen samuraitavan mukaan tekivät 9.3.1946 itsemurhan.³⁶

5. Haushoferin merkitys Venäjällä

Ensimmäisen maailmansodan jälkeen Venäjän ja Saksan väliin syntyneille pienille valtioille Haushoferin geopolitiikkaan perustunut Saksan ja Venäjän liitto oli hyvin vahingollinen ja seurauksiltaan pitkäaikainen. Suomea lukuun ottamatta maat joutuivat vieraiden sotajoukkojen miehittäviksi ja menettivät itsenäisyytensä vuosikymmeniksi.

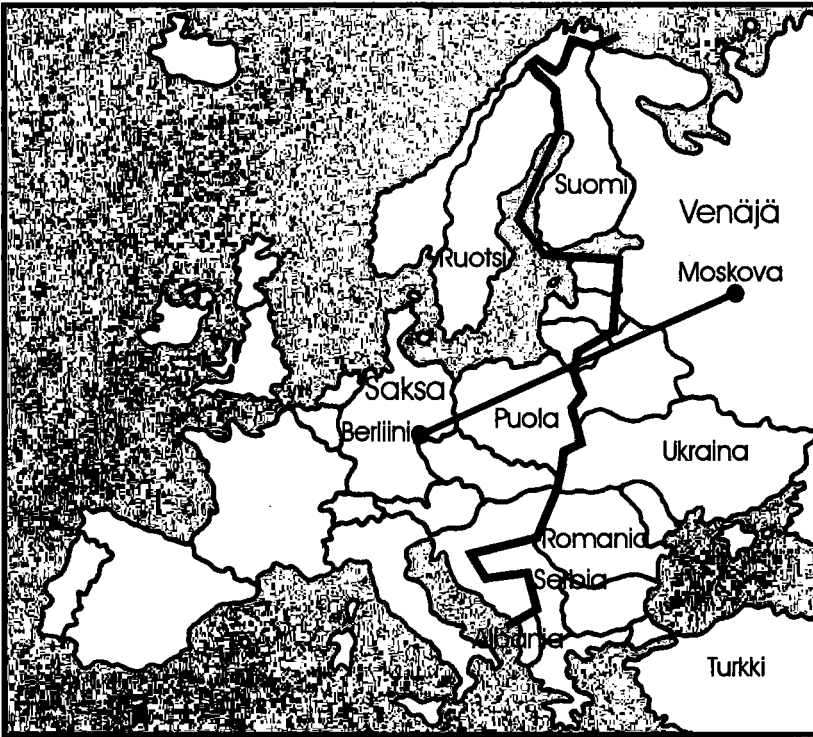
Venäjän kannalta asia on toisin. Neuvostoliittolaisessa tutkimuksessa Stalinin ja Hitlerin liittoutuminen esitettiin strategisena välttämättömyytenä, joka antoi aikaa varustautumiselle odotettavissa olevaa Hitlerin hyökkäystä vastaan, mutta salaisen lisäpöytäkirjan olemassaolo kiellettiin jyrkästi. Vasta Jeltsin myönsi lisäpöytäkirjan olemassaolon ja Molotov – von Ribbentrop sopimuksen rikollisuuden, mutta Baltian maiden vaatimuksiin, että sopimus alun alkaen tulisi tuomita, ja siitä aiheutuneet vääryydet olisi korjattava ei ole suostuttu. Jeltsinin kauden päätyttyä on alettu puhua sopimuksen edullisuudesta ja kaukonäköisyydestä.³⁷

Tieteelliseen keskusteluun Haushoferin Molotov – von Ribbentrop sopimuksen arkkitehtinä toi *Aleksandr Dugin* vuonna 1997, jonka toimesta valikoidusti käännettiin ja julkaistiin *Jacobsenin* vuonna 1979 julkaisemia Haushoferin artikkeleita. Dugin tähdentää Haushoferin merkitystä kaksijakoisen – meri- ja mannervaltioihin – jakaantuvan maailman geopolitiikkona ja pitää erittäin tärkeänä ehdotusta mannervaltojen Saksan ja Venäjän liitosta merivaltoja vastaan. Akselia Berliini – Moskova – Tokio hän pitää erinomaisena ja vieläkin toteutettavana poliittisena päämääränä. Dugin myöntää Haushoferin antaneen perusteita natsien elintilapolitiikalle, mutta huomauttaa ettei Haushofer halunnut toteuttaa elintilapolitiikkaa Venäjän kustannuksella, vaan asuttamalla tyhjää Aasiaa ja järjestelemällä uudelleen Itä-Euroopan alueita. Dugin katsoo Hitlerin ja kansallissosialistisen puolueen typerän, lyhytnäköisen rasistisen ja antikommunistisen ideologian estäneen koko Euraasialle hyödyllisen Saksan ja

Venäjän liiton. Hän toteaaakin Hitlerin toimineen merivaltojen eduksi.³⁸ Samaa näkemystä edustaa Venäjän maantieteellisen seuran presidenttinä 1990-luvulla toiminut *Sergei Lavrov* venäläisestä geopolitiikosta ja filosofista L.N. Gumilevistä kirjoittamassaan elämäkerrassa. Lavrov myös tähdentää euraasialaisuuden edelleen vaikuttavan saksalaisessa tieteellisessä keskustelussa. ja viittaa Otto Bössin v. 1961 julkaisemaan teokseen "Die Lehre der Eurasier".³⁹ Väite ei ole aivan realistinen, sillä teoksessa keskitytään venäläisten emigranttien keskinäisiin Euraasiaa koskeviin keskusteluihin ja tutkimuksiin, eikä siinä edes mainita Haushoferia.⁴⁰

Toisena keskeisenä syynä nostaa Haushofer esiin on *tasapainopolitiikka*. Sen mukaan maailmanrauha ja vakaa kehitys turvataan parhaiten, kun merivaltojen ja mannermaiden välillä vallitsee tasapaino. Toisen maailmansodan jälkeen koko kylmän sodan ajan Yhdysvaltojen johtaman lännen eli merivaltojen ja Neuvostoliiton johtaman sosialistisen leirin eli mannermaiden välillä vallitsi tasapaino, joka turvasi maailmanrauhan. Neuvostoliiton ja sosialistisen järjestelmän sortumisen jälkeen merivallat Yhdysvaltojen johdolla ovat jatkuvasti lisänneet johtoasemaansa. Tämän mackinderimäisen ja Haushoferin pelkäämän kehityksen myötä Yhdysvaltojen voima on kasvanut sellaiseksi, että maailman tilanteesta ja yleisestä mielipiteestä piittaamatta se katsoo oikeudekseen turvautua sotilaalliseen voimaan tarpeidensa mukaan. Näin on tapahtunut mm. Balkanilla ja Irakissa. Erityisesti Itämeren piirissä merelliset voimat ovat tunkeutuneet yhä syvemmälle Venäjälle. Perustamaansa geopolitiittisten tieteiden akatemiaa johtavan kenraaliversti L.G. Ivashovin mukaan tämä merkitsee Venäjän kansallisen turvallisuuden vaarantumista.⁴¹ Moskovan valtion yliopistossa geopolitiikkaa opettavan *I.A. Vasilenkon* mukaan on palattu 1900-luvun alkupuolen tilanteeseen. Nyt NATO käyttää aktiivisesti hyväkseen Suomea, Puolaa, Viroa, Latviaa, Tshekkiä, Unkaria ja Romaniaa Venäjän eristämiseksi. Tuota politiikkaa voi vastustaa vain mereltä merelle ulottuva mantereinen imperiumi.⁴²

Duginin mukaan ongelma saataisiin ratkaistuksi, kun Venäjä liittoutuisi Euroopan unionin johtavan valtion Saksan kanssa. Liittosopimuksen perustana olisi Venäjän ja Saksan välisen alueen jakaminen vaikutuspiireihin alla olevan kartan mukaan. Japanin tultua Saksan ja Venäjän liiton jäseneksi, Euraasian mantereiden turvallisuus olisi varmistettu myös Kaukoidässä.⁴³

Euroopan jakautuminen Saksan ja Venäjän etupiireihin

Kartta seuraa suuripiirteisesti Molotovin ja von Ribbentropin etupiirijakoa. Dugin siis edustaa puhdasta haushoferilaista ajattelua, jossa pienille valtioille ja kansoille ei anneta mitään merkitystä. Nyt voidaan kysyä, onko haushoferilaisilla näkemyksillä ylipäänsä merkitystä Putinin ajan politiikassa? Ainakin voidaan todeta geopolitiikan merkityksen kasvu. Viimeisen vuosikymmenen kuluessa Venäjällä on julkaistu valtavasti geopolitiittista kirjallisuutta. Venäjäksi on julkaistu geopolitiikan ulkomaisia klassikoita kuten Mahania, Mackinderiä, Kjellénia ja Haushoferia hienosti painettuina sarjoina. Geopoliittisia artikkeleita ilmestyy jatkuvasti laajalevikkisissä sanoma- ja viikkolehdistä. Niinpä Venäjän rautateiden ilmaisjulkaisussa "Экспресс" Haushofer on esitelty saksalais-venäläisen yhteistyön profeettana ja hänen työllään nähdään pysyvä merkitys.⁴⁴

Innostus geopolitiikkaan liittyy vanhan kommunistisen ideologian tuhoutumiseen ja uuden etsintään sekä maan alueellisiin ongelmiin. Valtava alue, sen moninaisuus, pitkät rajat ja eri kansojen ja kulttuurien naapuruus antavat pohjan geopolitiittiselle

ajattelulle ja toiminnalle. Mantereisen imperialisminsa tähden haushoferilaisuus on nationalististen konservatiivien kuten Sergei Lavrovin ja kansalliskommunistien kuten G. Zhjuganovin johtamien kommunistien suosiossa.⁴⁵ He katsovat Neuvostoliiton olleen Venäjän imperiumin seuraaja, joka takasi maailman poliittisen tasapainon ja euraasian kulttuurin kukoistuksen. Sosialistisen järjestelmän kukistumisen seurauksena oli kaaos, jota länsi ja muut Venäjän viholliset käyttävät hyväkseen. Sivistyksen tuhoutuminen ja roskakulttuurin leviäminen voidaan estää palauttamalla Neuvostoliiton johtama mantereinen imperiumi. Venäjän vihollisena, barbarian ja roskakulttuurin edustajana nähdään Yhdysvallat. Haushoferilaisuus on siis ennen kaikkea Amerikan vastaisuutta ja nostalgista Neuvostoliiton kaipuuta.⁴⁶

Perinteisesti venäläiselle ajattelulle on ollut ominaista syyllisen etsiminen ja syyllinen on aina jossakin muualla kuin Venäjällä.⁴⁷ Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen venäläisessä geopolittisessä ajattelussa on pyritty leimaamaan imperiumin hajottajaksi länsi, jonka määrätietoisena tavoitteena on pitkään ollut Venäjän tuhoaminen. Tällöin on tuotu esiin ajatus, että torjuakseen mantereisen voiman kasvun britit ja amerikkalaiset 1800-luvun lopulta alkaen pyrkivät ohjaamaan Venäjää ja Saksaa erilleen. Tämä politiikka olikin menestyksellinen, kun Saksa ja Venäjä ajautuivat 1900-luvun ensi vuosina eri linjoille ja vihollisiksi 1. maailmansodassa, jonka seurauksena molemmat imperiumit tuhoutuivat. Maailmansodan jälkeen lännen imperialistit jatkoivat samalla linjalla, ja tekivät kaikkensa etteivät Saksa ja Neuvostoliitto liittoutuisi. Ne loivat Venäjän ja Saksan välille Jäämereltä Balkanille ulottuvan uusien pienten valtioiden vyöhykkeen pitääkseen Saksan ja Neuvostoliiton erillään. Tätä ns. reunavaltiovyöhykettä Englanti, Ranska ja Yhdysvallat käyttivät hyväkseen. Rapallon sopimus säikäytti liittoutuneita, ja taitavalla isänmaan etuja palvelevalla politiikallaan Stalinin johtama Neuvostoliitto palautti imperiumin.⁴⁸

Tällaiset ajatukset uppoavat hyvin suureen yleisöön, sillä kansan Amerikan vastaisuudelle antaa pohjaa kylmän sodan viholliskuva, jonka mukaan kaiken maailmassa olevan pahan aiheuttajana oli kapitalistinen läntinen imperialismi. Tätä viholliskuvaa populistipoliitikot käyttävät hyväkseen. Liberaalidemokraatteja duumassa edustava *A.B. Mitrofanov* menee vielä pidemmälle ehdottaessaan Saksan, Venäjän ja Japanin liiton jäseneksi Pohjois-Koreaa, jonka voittoisat joukot ajaisivat Etelä-Koreaan asettuneet amerikkalaiset pois Euraasian mantereelta.⁴⁹

Vuonna 2001 Aleksandr Dugin perusti "Euraasia" – puolueen, joka ryhtyi edistämään haushoferilaisia aatteita kansan keskuudessa. Puolueella ei kuitenkaan ollut menestystä eikä se ole saanut yhtään edustajaa duumaan. Dugin ei ole kuitenkaan lannistunut ja vuonna 2003 hän perusti järjestön "Международное евразийское

движение” (Kansainvälinen euraasialainen liike).⁵⁰ Teoksessaan ”Философия Войны” (Sodan filosofia) hän katsoo venäläisyyden merkittävän Amerikan vastaisuutta, ja koska venäläiset haluavat päästä ohjaamaan maailman asioita, he vihaavat Amerikkaa.⁵¹

Vastuullisissa piireissä tällaiset puheet eivät herätä sympatiaa. Moskovan ja Washingtonin välillä on toiminut keskusteluyhteys toisesta maailmansodasta lähtien. Monet venäläiset myös tietävät maailman siirtyneen puhtaasta aluehallinnosta globaaliin informaatioaikakauteen. Tällöin alueen ja sitä miehittävien joukkojen määrän merkitys vähenee. Tärkeämpää on aseistuksen ja johtamisen laatu. Globaalissa maailmassa vastuu maan turvallisuudesta on poliittisen ja sotilaallisen johdon kyvyllä hallita informaatiota. Tällöin Venäjän kansalliset edut ja turvallisuus ovat riippuvaisia kansakunnan moraalista, siveydestä ja kulttuurista.⁵²

Putinin hallinto onkin oivaltanut informaation merkityksen, ja 14.9.2000 julkistettiin yksityiskohtainen Venäjän federaation tietoturvallisuusdoktriini, jossa laajasti tarkastellaan informaation merkitystä valtion turvallisuuden, ulko- ja sisäpolitiikan sekä kulttuurin kannalta. Siinä käsitellään myös massainformaation eri tuotantotapoja ja eri vaikutuskanavia. Siinä puhutaan kansalaisten perustarpeiden ja etujen turvaamisesta, mutta ei mainita mitään ilmaisuvapaudesta. Keskeistä on valtion ja sen elimien oikeutus ohjata ja määrätä informaatiota.⁵³

Presidentti V. Putinin hallitus on tähdentänyt, ettei hallitukseen pysty takaamaan Venäjän turvallisuutta, menestyksellistä ulkopoliittikkaa, sisäpoliittista vakautta ja maan asemaa maailman yhteisössä ilman vahvaa ja kehittyvää taloutta.⁵⁴

Se taas ei kehity autoritaarisessa käskyjärjestelmässä. Kansalaisille on annettava mahdollisuus luovaan taloudelliseen toimintaan. Hallituksella on vaikeuksia toteuttaa tätä uutta näkemystä, sillä virkamiehistössä ja mm. upseeristossa on paljon vanhoja neuvostoaikaisia näkemyksiä edustavia henkilöitä. Suurelle yleisölle Venäjän ulkopuolinen maailma on lähes tuntematon, ja kaikki globalisoitumiseen liittyvä koetaan vieraaksi ja vahingolliseksi. Sopeutuminen globaaliin vapaaseen tiedonvälitykseen tuottaa myös vaikeuksia, koska venäläisessä traditiossa valtion etu menee aina yksilön edun edelle.⁵⁵ Maa myös etsii suuntaansa ja maan ulko- ja turvallisuuspolitiikasta ei vallitse yksimielisyyttä. *Vozzhenikovin* mukaan tämä johtuu mitä suurimmassa määrin sisä- ja talouspoliittisesta epävarmuudesta, joka koostuu taloudellista, sosiaalisista, etnisistä ym. ongelmista.⁵⁶

Viitteet

- 1 Kiitän akateemikko Olavi Granöä tiedoista, jotka olen saanut häneltä tätä tutkimusta viimeistellessäni!
- 2 Hans-Adolf Jacobsen, Karl Haushofer, Leben und Werk. Band I. Lebensweg 1869-1946 und ausgewählte Texte zur Geopolitik. Schriften des Bundesarchives 24/1. Boppard am Rhein 1979, s. 3-47.
- 3 Ks. esim . G. Mannerheim, Muistelmat I. Helsinki 1951, s. 142.
- 4 Jacobsen I, 1979, s. 86-112.
- 5 Jacobsen I, 1979, s. 113-155.
- 6 J. Schmithusen, Allgemeine Geosynergetik. Grundlagen der Landschaftskunde. Berlin 1976, s. 103-104, 262., O. Granö, Tieteellisen maisemakäsityksen muodostuminen ja tulo Suomeen. Turun yliopiston maantieteen laitoksen julkaisuja N:o 154. Turku 1996, s. 46., R. Kjellén, Staten som lifsform. Stockholm 1916, s. 53-75. – Vrt. M. Klinge, Kaksi Suomea. Helsinki 1982, s.7-49.
- 7 Kjellén 1916, s. 37-67.
- 8 A. Juntunen, The influence of railway construction in Mongolia: the shift from Chinese to Russian/Soviet protection. –The Journal of Transport History.2/1991, p. 172-180.
- 9 Jacobsen I, 1979, s. 626., И. Н. Панарин, Информационная война и дипломатия. Москва 2004, с. 141-142.
- 10 Jacobsen I, 1979, s.
- 11 Vrt. Kjellén 1916, s. 67-75.
- 12 А. Дугин, Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва 1997 с. 82- 88. – A. Juntunen, Itään vai länteen? Venäjän vaihtoehdot. Helsinki 2003 s. 22-23.
- 13 Kjellén 1916, s. 161-178.
- 14 Suomessa Helsingin yliopiston maantieteen professori Väinö Auer kirjoitti teoksesta hyvin positiivisen arvostelun. (Terra n:o 48/1936). Obst solmi myöhemmin suhteet suomalaisiin kollegoihin ja vieraili Suomessa v. 1942.
- 15 Jacobsen I, 1979, s. 168-170.
- 16 Karl Haushofer, Geopolitik des Pazifischen Ozeans. Studien uber die Wechselbeziehungen zwischen Geographie und Geschichte. Berlin 1924. – Myöhemmin teoksesta otettiin useita painoksia.
- 17 Jacobsen I, 1979, s. 218-222.
- 18 Jacobsen I, 1979, s. 339.
- 19 Jacobsen I, 1979, s. 409. – Myöhemmässä Hitlerin sotasuunnitelmia käsittelevissä tutkimuksissa tämä näkökulma on sivuutettu lähes tyystin. Perusteellinen katsaus saksalaiseen kirjallisuuteen teoksessa ”Handbuch der Geschichte Russlands III. Von den autokratischen Reformen zum Sowjetstaat. Stuttgart 1992, s. 873-891. Suomalaisessa tutkimuksessa sen on huomannut S. Ahto artikkelissaan ”Eräs teoria Hitlerin Neuvostoliittoon suorittaman hyökkäyksen syistä” – Tiede ase. Suomen sotatieteellisen seuran vuosijulkaisu N:o 31/1973, s.275., Vrt. M. Jokipii, Hitlerin idänsodan luonne. – Sotahistoriallinen aikakauskirja 22/2003. Helsinki 2003, s. 167-168.
- 20 Jacobsen I, 1979, s. 576-577.
- 21 S. Slutsch, 17. September 1939: Der Eintritt der Sowjetunion in den Zweiten Weltkrieg. – Vierteljahrshefte fur Zeitgeschichte. Oldenbourg 2000, s. 242-243.
- 22 J. Kilin, Suurvallan rajamaa: Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920-1941. Rovaniemi 2001, s. 167-174., O. Manninen, The Soviet Plans for the North Western Theatre of Operations in 1939-1944. Finnish Defence Studies 16. Helsinki 2004, p. 62-63.
- 23 Jacobsen I, 1979, s. 401-404.
- 24 Jacobsen I, 1979, s. 606-636.
- 25 С. Лавров, Лев Гумилев. Судьба и идеи. Москва 2000, с. 106.
- 26 Jacobsen II, 1979, s.350.
- 27 Saksan demokraattisessa tasavallassa Sorgea tarkasteltiin kommunistisena sankarina, joka välitti tärkeitä tietoja Moskovaan. Hänen geopoliittinen toimintansa sivuutetaan maininnalla. – J.Mader, G. Stuchlik, H. Pehnert, Dr. Sorge funkt aus Tokyo. Berlin 1965, s. 125-134.
- 28 Oskar von Niedermayer, Wehrgeographie am Beispiel Sowjetrusslands. – Zeitschrift der Gesellschaft fur Erdkunde zu Berlin. März 1940, s.1-29.
- 29 Маршал Г. К. Жуков, Воспоминания и размышления I. Москва 1995 с. 366-389., vrt. Esim. S.S. Montefiori, Stalin. Punaisen tsaarin hovissa. Suom. Kari Klemelä. Helsinki 2004, s. 345-365.
- 30 Chr. Hartmann, Halder Generalstabschef Hitlers 1938-1942. Paderborn 1991, s. 224-230. – vrt. R. Gibbons, Opposition gegen ”Barbarossa” im Herbst 1940. Eine Denkschrift aus der deut-

- schen Botschaft in Moskau. – Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte 1975, s. 332-340.
- 31 I. Fleischhauer, Diplomatischer Widerstand gegen „Unternehmen Barbarossa“. Die Friedensbemühungen der Deutschen Botschaft Moskau 1939-1941. Berlin-Frankfurt am Main 1991, s. 305-311. – vrt. Jokiipii 2003, s. 169-171.
- 32 Gibbons 1975, s. 338.
- 33 Rolf-Dieter Müller, Der Ostfeldzug. – Der Spiegel Nr. 9/28.2.05, s. 60-64.
- 34 Ks. esim. G. Ó Tuathail, Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space. London 1996, s. 115-140.
- 35 Kai-Veikko Vuoristo, Poliittinen maantiede. Porvoo 1997, s. 57-58.
- 36 Jacobsen I, 1979, s. 443-444.
- 37 Лавров 2000, с. 106-107.
- 38 А. Дугин, Основы геополитики. Геополитическое будущее России. Москва 1997, с. 68-73.
- 39 Лавров 2000, с. 107.
- 40 O.Böss, Die Lehre der Eurasier. Ein Beitrag zur russischen Ideengeschichte des 20. Jahrhunderts. Veröffentlichungen des Osteuropa-Institutes München. Wiesbaden 1961.
- 41 А. Г. Ивашов, Россия или Московия? Геополитическое измерение национальной безопасности России. Москва 2002, с. 247- 275.
- 42 И. А. Василенко, Геополитика Москва. 2003, с. 111.
- 43 Дугин 1997, с. 220- 238.
- 44 Esim. Иван Измайлов, Учитель Гитлера.- Экспресс журнал для пассажиров. Российские железные дороги. Октябрь 2003 с. 22-25.
- 45 Г. Эюганов, География победы. Основы российской геополитики. Москва 1997, с. 89- 130.
- 46 Ks. esim. А. А. Шутов, На руинах великой державы или Агония власти 1991- 2003 годы. Москва 2004. с. 129-159.
- 47 В. Ф. Шапавалов, Россияведение. Москва 2001, с. 555-556.
- 48 И.Н. Панарин 2004, с. 130-140.
- 49 А. В. Митрофанов, Шаги новой геополитики. Москва 1997, с. 220-222.
- 50 <http://www.evgazia.org>.
- 51 А. Дугин, Философия Войны. Москва 2004, с. 200- 205.
- 52 Василенко 2003, с. 156- 157.
- 53 Доктрина информационной безопасности Российской Федерации.
- 54 А. В. Возжеников, Национальная безопасность России. Москва 2002, с. 214 – 238.
- 55 Панарин 2004, с. 317- 364.
- 56 Возжеников 2002, с. 254-311.